

Віктор Мадзігон, науковий співробітник
Інституту педагогіки АПН України
м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

У статті розкриваються особливості поєднання навчання з продуктивною працею учнів у загальноосвітніх школах України у другій половині ХХ століття.

Постановка проблеми. Ще задовго до того, як трудова підготовка учнів почала займати своє місце в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, передова педагогічна думка довела її необхідність і, більше того, обґрунтувала ідеї, реалізація яких у повному обсязі стала можливою лише у ХХ столітті.

Сучасна педагогічна теорія і практика організації трудової підготовки особливо акцентує увагу на необхідності наукової організації шкільного виробництва, яке б було педагогічно доцільним та економічно ефективним. Шкільне виробництво має бути школою не тільки для дітей, а й для дорослих.

Велику допомогу у розв'язанні сучасних проблем трудової підготовки учнівської молоді можна почерпнути в досвіді організації продуктивної праці учнів у другій половині ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трудового навчання і виховання в усі періоди привертали увагу як теоретиків, так і практиків. Проблема взаємостосунків “навчання” і “праці” є однією з актуальних і в сучасній педагогіці, психології та філософії, і без цілеспрямованої дослідницької роботи в цій галузі, без об'єктивної оцінки здобутків минулих років наша національна школа буде приречена на вічне “новаторство” і повторення помилок.

Варто зазначити, що проблемам становлення та розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України на різних етапах їх функціонування присвячено ряд досліджень, зокрема: А.В.Вихруца, Д.Л.Сергієнка, Д.О.Сметаніна, Д.О.Тхоржевського та інших.

Для нашого дослідження важливими стали дисертаційні роботи В.Кухарського, М.Левківського, Л.Лікарчука, С.Дем'янчука, які допомогли виявити певні закономірності трудової спрямованості навчання на різних етапах розвитку шкільництва ХІХ – ХХ століть.

Водночас, загальнотеоретичне узагальнення досвіду організації продуктивної праці у вітчизняній школі, системний аналіз поєднання навчання з продуктивною працею учнів не стало предметом спеціального наукового дослідження.

Мета статті. Проаналізувати передумови становлення й розвитку шкільного виробництва в педагогічній теорії і практиці загальноосвітніх закладів України у другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У розвитку трудової підготовки в школах України виділяють декілька періодів, зокрема: 1917 – 1937 рр.; 1937 – 1952 рр.; 1952 – 1991 рр. Та 1991 – 2000 рр. У свою чергу вони поділяються на своєрідні субперіоди, а саме: 1937 – 1941 рр.; 1941 – 1945 рр.; 1945 – 1952 рр.; 1952 – 1958 рр.; 1958 – 1966 рр.; 1966 – 1977 рр.; 1977 – 1984 рр.; 1984 – 1991 рр.; 1991 – 2000 рр.

Така періодизація дозволяє уникнути хаотичного нагромадження фактів, з'ясувати причини і наслідки, тенденції розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах.

У своєму дослідженні ми проаналізуємо розвиток трудової підготовки учнівської молоді у другій половині ХХ століття, починаючи з 1951 року.

Як відомо, у 1937 році трудове навчання було вилучено із навчального плану загальноосвітньої школи і лише на початку 50-х років ХХ століття розпочався процес повернення трудового навчання у загальноосвітні школи. На перших порах він проходив досить повільно.

У Постанові ЦК КП(б)У від 3 грудня 1947 р. “Про стан загального обов'язкового навчання в школах УРСР” фактично вперше після виключення трудового навчання із навчальних планів школи наголошувалося про відрив навчання в школі від життя, від практики соціалістичного будівництва. Тут же ставилося завдання наближення навчально-виховної роботи школи до життя.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

На виконання Постанови Міністерство освіти УРСР зробило перші кроки запровадження трудового навчання в школу, видавши відповідні інструктивні матеріали про організацію роботи учнів на пришкольніх ділянках і в куточках живої природи.

21 квітня 1951 р. Міністерство освіти та Міністерство сільського господарства видали спільний наказ “Про розширення вивчення основ сільського господарства і поліпшення викладання біології в семирічних і середніх школах та організацію роботи на пришкольніх дослідних ділянках”, в якому позитивно оцінювався досвід Вишківської середньої школи Львівської області та Гетманівської семирічної школи Харківської області і ставилось ряд вимог, а саме:

1. Провести в липні – серпні 1951 р. місячні курси для вчителів біології семирічних та середніх шкіл при обласних інститутах удосконалення вчителів; організувати при райпедкабінетах лекції та доповіді для вчителів початкових класів і вчителів біології з питань сільського господарства, а також постійно діючі семінари з виготовлення саморобних наочних посібників і проведення лабораторних робіт та експериментів.

2. Створити протягом 1951 – 52 років агробіологічні кабінети при кожній середній та семирічній школі.

3. Домогтись в 1951 році забезпечення всіх сільських шкіл землею для пришкольніх дослідних ділянок у розмірах, визначених постановою Ради Міністрів УРСР №1876 від 11.10.47 р. та використовувати всю земельну площу за призначенням.

4. Поліпшити роботу з учнями на пришкольніх дослідних ділянках.

5. У 1951 р. привести в зразковий культурний стан шкільні садиби, посадити при школах сад, ягідник, закласти шкільні й розсадники плодкових та декоративних дерев; влаштувати квітники, шкільні метеорологічні пункти, пасіки.

Особливо необхідно підкреслити той факт, що цим документом передбачалося включення з 1951/52 навчального року в навчальні плани і програми очно-заочного навчання вчителів біології і початкових класів курсу основ сільського господарства.

Цей документ заслуговує уваги ще й тому, що, по-перше, він започатковує повернення до проблеми трудової підготовки учнівської молоді. А по-друге, він прийнятий напередодні XIX з'їзду партії, на виконання рішень якого розпочалася перебудова роботи загальноосвітніх шкіл на засадах політехнізму.

У подальшому, 19.03.52 р. було прийнято

постанову ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР і видано наказ Міністерства освіти УРСР “Про поліпшення викладання біології та робіт на навчально-дослідних ділянках”. А 4 квітня 1952 р. було затверджено “Положення про навчально-дослідні ділянки при початкових, семирічних та середніх школах УРСР”.

У резолюціях XIX з'їзду партії по Директивах п'ятого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР зазначалося про необхідність дальшого підвищення соціалістичного виховного значення загальноосвітньої школи і забезпечення учням, які закінчують середню школу, умов для вільного вибору професії, приступити до здійснення політехнічного навчання в середній школі і провести заходи, необхідні для переходу до загального політехнічного навчання.

Хоч і вважається, що трудове навчання було повернуто в радянську школу 1954 року, проте окремі школи випереджали хід подій, широко впроваджуючи трудову діяльність у навчально-виховний процес. Зокрема варто виокремити такі школи, як Павлівська і Богданівська №1 Кіровоградської області, які очолювали видатні педагоги В.О.Сухомлинський та І.Г.Ткаченко.

Проте широке розгортання системи трудової підготовки учнів розпочалося у 1954/55 навчальному році, коли вступили в дію нові навчальні плани, згідно з якими учні 1 – 4 класів почали вивчати ручну працю, а для учнів 5 – 7 класів вводились практичні заняття в майстернях і на пришкольніх навчально-дослідних ділянках. А розпочинаючи з 1955/56 навчального року учні 8 – 10 класів почали вивчати практикум з основ сільського господарства, машинознавства і електротехніки [4, 4].

Перші програми ручної праці для 1 – 4 класів були розроблені Міністерством освіти УРСР в 1954 році. До змісту трудового навчання було включено елементарну обробку природних матеріалів: глини, деревини (гілки, прутики, кора), соломи, жолудів та поширених промислових матеріалів – паперу, картону, тканини, жерсті, дроту, фанери та інших. Обробку цих матеріалів передбачалося здійснювати найпростішими інструментами: ножем, ножицями, плоскогубцями тощо.

Згодом починає видаватися і навчально-методична література з трудового навчання у початковій школі. Зокрема, вийшов підручник П.Білаша “Уроки ручної праці в 4 класі”, навчальний посібник М.Федоренка “Робота з папером на уроках ручної праці в 1 – 3 класах”. У 1957 році вийшов перший збірник з досвіду роботи вчителів ручної праці “Політехнічне навчання у

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

початковій школі”. Особливою популярністю користувалася методична робота з трудового навчання у СШ №129 Києва, яка проводилася під керівництвом директора цієї школи, автора підручника, заслуженого вчителя УРСР П.К.Білаша.

Що стосується трудового навчання учнів 5 – 7 класів то, як зазначає Д.О.Сметанін [7, 313], у 1954 році одностайної думки у педагогів не було.

Одна група педагогів розглядала трудове навчання як простий дидактичний засіб і пропонувала реалізувати його в процесі вивчення шкільного курсу основ наук. Це по суті був рецидив трудового методу вивчення основ наук, який використовувався ще в дореволюційних школах і про який багато дискутувалося на початку будівництва радянської школи.

Друга група наполягала на тому, щоб розв’язати завдання політехнічної освіти учнів без запровадження цілком визначеного систематичного курсу трудового навчання неможливо. Змістом цього предмету має бути технічна обробка найбільш поширених матеріалів (деревина, метали, пластмаси) як ручними інструментами, так і за допомогою верстатів і простіших механічних пристосувань. Саме ця точка зору отримала визнання серед педагогічної громадськості й розпочалася розробка програм з трудового навчання.

Заняття в шкільних майстернях вперше були запроваджені у 1954/55 навчальному році в 5 класах, а потім поступово у 6 і 7 класах.

У цей період проводиться велика робота щодо створення матеріальної бази для здійснення трудової підготовки учнівської молоді. Зокрема міністр освіти у статті “Ширше розгорнути політехнічне навчання в загальноосвітній школі” [12, 3 – 16] наводить досить цікаву статистику. За чотири роки кількість робочих кімнат і майстерень зросла від нуля до тринадцяти тисяч.

Лише протягом 1954/55 навчального року в Кіровоградській області було обладнано 110 майстерень і 77 робочих кімнат. У школах Дніпропетровської області створено 492 майстерні та 156 робочих кімнат. Для обладнання майстерень школам передано 482 верстати по металу, 1584 – по дереву, 2335 лещат, багато слюсарно-токарного і столярного інструменту, 102 автомобілі, 160 автодвигунів, 150 електродвигунів, кілька десятків тракторів і т.д.

Зростала кількість шкіл з виробничим навчанням. Так, якщо в 1954/55 навчальному році експериментом було охоплено шість шкіл республіки, то в 1955/56 навчальному році цей експеримент охопив 259 шкіл. У цих школах учні

експериментальних класів вивчали одну зі спеціальностей: слюсарну справу, токарну справу, механізацію сільського господарства (механізатор широкого профілю, тракторист-машиніст тощо).

Є.С.Березняк у роботі “Пути развития всеобщего образования на Украине” констатує, що в 1954 році у шести школах республіки (№14, 54, 66 Києва, Димерській Київської області, Краснопавлівській Харківської області та Слов’янській Донецької області) було введено виробниче навчання старшокласників. У цьому ж році в 26 експериментальних середніх школах розпочали підготовку спеціалістів середньої кваліфікації, об’єднавши навчальні плани шкіл і технікумів. У 1958/59 навчальному році таких шкіл було 69, а в 1959 р. вони припинили своє існування [1, 17 – 18].

У 1954 році передові школи роблять спробу полегшити учням перехід із школи не тільки у ВНЗ, а й на практичну роботу на виробництво шляхом серйозної трудової підготовки в гуртках або через навчання на самому виробництві. У цей час виникають учнівські виробничі бригади в колгоспах, шкільні заводи, міжшкільні навчально-виробничі майстерні.

Заслугує позитивної оцінки те, що відбувалося поєднання теорії і практики. Учні дві години на тиждень вивчали спецтехнологію і основи машинознавства з обраною спеціальністю, а чотири години на тиждень виконували практичні роботи безпосередньо на виробництві під керівництвом досвідчених робітників та майстрів [12, 3 – 16].

Незважаючи на деякі успіхи у справі трудового політехнічного навчання, у школах відчувалися великі труднощі, а саме: не було належної навчально-матеріальної бази, бракувало кваліфікованих учителів трудового навчання, оскільки старі кадри були розгублені, а нових нікто не готував.

Одним із суттєвих недоліків цього етапу було те, що бракувало необхідних програм і навчально-методичної літератури та не було належного наукового супроводу. Піднімалися ці проблеми й у педагогічних періодичних виданнях. Зокрема, у статті директора середньої школи №96 Києва Д.М.Тарнопольського вказувалось: “Найбільший ефект у вихованні зв’язаний з виготовленням матеріальних цінностей. Але як налагодити таку працю учнів у школі, якими мають бути її організаційні основи – про це наша педагогічна наука ще нічого не говорить. Майстерні, в яких працюють учні, створені в багатьох школах. Проте ми ще не маємо докладних інструкцій в справі організації праці учнів” [9, 55 – 56].

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

На подолання цих недоліків спрямовуються рішення комуністичної партії та уряду. Переломним у цьому плані став 1956 рік.

13 лютого 1956 року ЦК КПУ прийняв постанову “Про додаткове запровадження виробничого навчання учнів 8 класів у школах УРСР”. На виконання цієї постанови Міністерство освіти УРСР видало наказ №128 від 9 березня 1956 р., яким зобов’язало обласні і Київський міський відділи народної освіти підготувати та подати у встановленому порядку на розгляд і вирішення виконкомів обласних Рад депутатів трудящих пропозиції про виділення асигнувань, необхідних для шкіл, в яких запроваджується виробниче навчання. Особливо варто підкреслити той факт, що Міністерством освіти за погодженням з Міністерством фінансів УРСР було встановлено норми оплати за керівництво виробничим навчанням у школах. Згідно з цими нормами оплата проводилася таким чином: 200 крб. на місяць за наявності одного – двох класів з виробничим навчанням; 100 крб. за клас при наявності 3 – 5 класів; у школах, де налічувалося більше шести класів з виробничим навчанням, встановлювалась окрема посада керівника виробничого навчання з оплатою на рівні ставки завідувачого навчальною частиною середньої школи. У червні 1956 р. у Києві була проведена республіканська наукова конференція з питань політехнічного навчання в школах. Основною проблемою, яка стояла в центрі обговорення, було підбиття підсумків того, що зроблено школами та органами народної освіти у справі здійснення політехнічного навчання учнів загальноосвітньої школи та окреслення завдань, які стояли перед суспільством у розв’язанні цієї справи.

Особливе значення щодо подальшого розвитку трудової підготовки учнів мають рішення XX з’їзду КПРС (1956 р.), який окреслив основні напрями реформування шкільної освіти. У матеріалах з’їзду, з одного боку, відзначається, що головним недоліком народної освіти є відрив навчання від життя, невідповідність випускників до самостійної трудової діяльності, з іншого, окреслюються шляхи для якнайшвидшого здійснення політехнізації школи.

Розв’язання цієї проблеми передбачалося двома шляхами. По-перше, запровадження нових навчальних предметів, які повинні забезпечити формування в учнів основ знань з промислового і сільськогосподарського виробництва. По-друге, створення належних умов для залучення учнів до праці на підприємствах, у колгоспах і радгоспах, на пришкольніх навчально-дослідних ділянках і в шкільних майстернях.

Дуже важливими у розв’язанні цієї проблеми були пропозиції М.С.Хрущова “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні”, схвалені Президією ЦК КПРС.

Зокрема в них підкреслювалося, що всяка праця на фабриці чи в колгоспі, на промисловому підприємстві, в радгоспі, МТС, РТС чи в установі, чесна корисна праця для суспільства є священною працею. Досягнення цього передбачалося через політехнічну підготовку і трудове виховання в неповній середній школі та професійне навчання старшокласників.

Зокрема в них підкреслювалося, що всяка праця на фабриці чи в колгоспі, на промисловому підприємстві, в радгоспі, МТС, РТС, чи в установі, чесна корисна праця для суспільства є священною працею. Досягнення цього передбачалося через політехнічну підготовку і трудове виховання в неповній середній школі та професійне навчання старшокласників.

Значна частина цих пропозицій лягла в основу “Закону про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”. Цим законом практично започатковано реформу школи. Він відкриває новий субперіод у розвитку трудової підготовки учнівської молоді, межі якого можна умовно окреслити 1958 – 1966 роками.

Характерними ознаками цього субперіоду є:

- прийняття “Закону про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”;
- перехід середньої загальноосвітньої школи на 11-річний термін навчання;
- значне зростання у навчальному плані загальноосвітньої школи кількості годин на трудове навчання;
- запровадження професійної підготовки у старших класах середньої загальноосвітньої школи.

Аналіз закону показує, що велика увага в ньому надається проблемам політехнізації школи, залученню учнів до продуктивної праці.

Закон констатував, що існує “певний відрив навчання від життя, слабка підготовленість тих, що закінчують школи, до практичної діяльності”. У розділі “Про середню школу” було вказано, що “навчально-виховна робота у восьмирічній школі повинна бути побудована на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання, широкого залучення школярів до доступних в їхньому віці форм суспільно корисної праці”, а Рада Міністрів СРСР і Ради Міністрів союзних республік мають “здійснити заходи по

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

зміцненню матеріальної бази шкіл, ліквідації багатозмінності занять, організації виробничого навчання, а також заходи по наданню для учнів старших класів середніх шкіл навчальних місць для проходження професійного навчання і виробничої практики” [3].

Зокрема у ньому зазначалося, що головним завданням радянської школи є підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, дальшого підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук.

Зв’язок навчання з життям, з працею, з практикою комуністичного будівництва було проголошено провідним принципом вивчення основ наук у школі, який визначав зміст, організацію і методи навчання. Перед школою ставилося завдання уже з перших років навчання психологічно готувати дитину до участі у суспільно корисній продуктивній праці.

Відповідно до цього закону середня освіта здійснювалася у два етапи. Першим етапом середньої освіти була загальноосвітня обов’язкова восьмирічна школа, яка називалася неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою.

У восьмирічній школі здійснювалося озброєння учнів загальнотехнічними, сільськогосподарськими і господарсько-побутовими знаннями та вміннями, сприяння розвитку технічної думки і конструкторських здібностей учнів, виховання в них комуністичного ставлення до праці і загальної трудової культури, ознайомлення з працею робітників різноманітних промислових і сільськогосподарських професій. Розв’язання цих завдань відбувалося через реалізацію змісту трудового навчання та позакласну роботу.

Програми трудового навчання включали вивчення слюсарно-монтажних операцій, ознайомлення з основами технології обробки деревини, металів, пластмас за допомогою ручних інструментів, різноманітних пристосувань та вивчення верстатної обробки на свердлильних, токарних і фрезерних верстатах.

Учні знайомилися з деталями машин, найбільш типовими механізмами, їх будовою і принципом дії, виконували прості електромонтажні роботи.

Реалізація змісту сільськогосподарської праці передбачала вивчення вирощування овочевих, плодоягідних, декоративних та польових рослин. Велика увага при цьому надавалася проведенню сільськогосподарського дослідництва. Окрім того, учні вивчали технологію вирощування дрібних домашніх тварин.

Враховуючи специфіку жіночої праці в сім’ї, у

зміст трудового навчання для дівчаток було включено господарсько-побутові роботи з метою озброєння їх знаннями та вміннями догляду за житлом, одягом та взуттям, шиття одягу та приготування їжі.

У цей час трудове виховання не обмежувалося лише уроками трудового навчання. Воно практично пронизувало усе життя школи. Центральне місце у цій системі відігравала суспільно корисна продуктивна праця.

Система суспільно корисних завдань поступово ускладнювалася від 1 до 8 класу і переростала у справжню продуктивну працю. Позитивним моментом у цьому процесі було те, що максимально враховувалися особливості і можливості кожної конкретної школи.

Другим етапом середньої освіти була середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням та школи робітничої і сільської молоді.

Завдання школи на цьому етапі зводилося до того, щоб дати молоді повну середню політехнічну освіту, певну спеціальність, а також продовжити розпочаті у восьмирічній школі розумовий і фізичний розвиток, естетичне та моральне виховання.

Професійна підготовка учнів цієї школи здійснювалася на політехнічній основі. Політехнічна освіта, базою якої є знання з основ наук, давала можливість юнакам та дівчатам орієнтуватися в системі виробництва, розширювати загальнотехнічний світогляд, розвивати науково-технічне мислення та озброювати їх загальнотехнічними навичками, створювала необхідну основу для професійного навчання, забезпечувала порівняно швидко і глибоке оволодіння певною спеціальністю на рівні кваліфікованого робітника 1 – 2 розряду.

Виробниче навчання отримало в Україні підтримку з боку широких кіл трудящих, педагогічної громадськості, батьків, громадських і господарських організацій.

Після прийняття Закону розпочалася активна робота щодо організації виробничого навчання старшокласників. Уже в 1959 році 22 тис. випускників загальноосвітніх шкіл України одержали спеціальність тракториста або комбайнера, 17 тис. – слюсаря або токаря, 10 тис. – водія, 13 тис. оволоділи спеціальностями тваринництва.

У 1960 році розпочалася робота щодо перегляду і вдосконалення навчального плану загальноосвітніх шкіл України. У пояснювальній записці підкреслюється, що він повністю узгоджений з навчальним планом, прийнятим для

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

шкіл РСФСР у зв'язку із тим, що в школах УРСР будуть використовуватися з усіх предметів, крім української мови і літератури, програми і підручники шкіл РСФСР. У ньому передбачалося значне збільшення кількості годин на трудове навчання і виховання учнів (з 382 до 962). Особлива увага зверталася на виробниче навчання учнів 9 – 11 класів. Час на виробниче навчання збільшувався з 624 до 1268 годин.

Згідно із новим навчальним планом у 9 і 10 класах на виробниче навчання відводилося по 10 годин на тиждень, а в 11-му – 11 годин на тиждень. Окрім цього, після закінчення 9 і 10 класів учні проходили виробничу практику, відповідно два і три тижні.

У 1962/63 навчальному році всі 6045 середніх шкіл здійснювали виробниче навчання у тому числі в містах і селищах міського типу – 2900 і в сільській місцевості – 3145, було створено 51 середню школу в складі 9 – 11 класів.

Підготовка кадрів масових професій здійснювалась по промислового і сільськогосподарському профілях, а також по спеціальностях сфери побутового і культурного обслуговування населення. Із загальної кількості 611,6 тисячі учнів 9 – 11 класів оволодівали спеціальностями: промисловими – 311,1 тисячі (50,9%) учнів, сільськогосподарськими – 238,5 тисячі (39,0%), спеціальностями сфери обслуговування 60,2 тисячі (10,1%).

Найбільшого розповсюдження набуло вивчення таких спеціальностей:

а) по промислового профілю: слюсарі – 61,7 тисячі, будівельники – 40,3 тисячі, токарі – 39,0 тисячі, столяри 28,9 тисячі, водії 18,8 тисячі;

б) по сільськогосподарському профілю: рільники-механізатори – 84,9 тисячі, механізатори сільськогосподарського виробництва – 40,5 тисячі, тваринники-механізатори – 34,7 тисячі;

в) у сфері обслуговування населення: продавці – 18,7 тисячі, вихователі дитячих садків – 15,8 тисячі, старші піонервожаті – 6,8 тисячі [7, 328].

У цей час значного поширення набула у сільській місцевості нова форма поєднання навчання з продуктивною працею – учнівські виробничі бригади. Цінність їх полягала в тому, що вони створювали реальні умови для участі учнів у навчально-дослідницькій роботі, допомагали їм краще оволодіти раціональними прийомами і методами агро-зоотехні, творчо застосовувати свої знання в сучасному виробництві.

В Україні перша учнівська виробнича бригада була створена в Богданівській середній школі №1 Кіровоградської області [5].

Для успішного функціонування бригади на її базі було створено в 1958 році навчально-дослідне господарство. Воно складалося з угідь, на яких вирощували польові та городні культури; садка; пасіки; різноманітної сільськогосподарської техніки; ручних знарядь праці; транспорту; посівних матеріалів, добрив, отрутохімікатів, а також з групи тварин, що знаходилися на фермах колгоспу, але за ними доглядали школярі. На базі навчально-дослідного господарства здійснювалася продуктивна праця та дослідницька робота щодо вивчення і впровадження нових методів вирощування високого врожаю сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності праці тварин [10, 75].

В учнівських навчально-виробничих бригадах застосовувалися такі форми організації продуктивної праці учнів:

- індивідуальна, коли учні 9 – 11 класів працювали на виробничих об'єктах під керівництвом спеціалістів сільськогосподарського виробництва;

- бригадна, увесь колектив бригади працює на навчально-дослідному полі під керівництвом учителя і спеціаліста сільського господарства;

- ланкова, коли ланка працює під керівництвом ланкового і вчителя-наставника;

- табірно-бригадна, учні 9 – 11 класів цілодобово перебувають у таборі праці й відпочинку, живуть єдиним колективом, працюють у певний час на навчально-дослідному полі бригади і на полях колгоспу під керівництвом органів самоврядування, вчителів, спеціалістів сільського господарства.

Особливо цінним у роботі бригад було те, що школярі не лише допомагали колгоспам і радгоспам, а й самостійно вирощували високі врожаї, проводили дослідницьку роботу. У процесі роботи вони оволодівали науковими знаннями, розширювали свій політехнічний світогляд, засвоювали передові прийоми агротехніки, знайомилися із досягненнями сільськогосподарської науки і практики, а головне – застосовували набуті знання в реальних умовах механізованого виробництва в ході суспільно корисної виробничої праці.

На основі поєднання теоретичних знань основ сільськогосподарського виробництва з раціональними методами праці учнів бригади домагалися високих показників у вирощуванні сільськогосподарських культур, молодняка птиці і тварин. Слід зауважити, що учнівські виробничі бригади часто досягали кращих показників, ніж колгоспи.

Значну допомогу в організації роботи

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

учнівських виробничих бригад надавали колгоспи і радгоспи. Саме вони виділяли школам земельні ділянки, забезпечували бригади насінням, добривами, інвентарем та технікою, направляли своїх фахівців для роботи з учнями.

Починаючи з перших років здійснення виробничого навчання, велась робота щодо підготовки і видання навчальних посібників та підручників. Зокрема, до початку 1963 року було видано 22 навчальні посібники та 42 підручники, що забезпечувало виробниче навчання шкіл республіки з основних спеціальностей промислового і сільськогосподарського виробництва. Серед них: “Слюсарна справа” (В.С.Тарасов, В.К.Сердюк), “Токарна справа” (С.Н.Філоненко та інші), “Основи електротехніки” (С.К.Андрієвський), “Трактори” (Л.К.Головінський та інші), “Автомобіль” (І.К.Доценко та інші), “Основи механізації та електрифікації сільськогосподарства” (Т.П.Зайцева та інші), “Садівництво” (І.К.Кривда), “Рослинництво” (Н.А.Білоножко, Ф.Л.Лесик), “Зернові комбайни” (П.Т.Гончаренко), “Ремонт тракторів і автомобілів” (А.І.Дьомін та інші) і багато інших.

Зокрема варто підкреслити той факт, що якщо на перших порах підручники видавалися для підготовки спеціаліста вузької спеціалізації, наприклад, слюсар-складальник, слюсар-інструментальник, то з часом вони почали видаватися для окремих профілів, як от: столярна справа, будівельна справа тощо.

Визначаючи спеціальності для виробничого навчання школи та органи народної освіти виходили із таких вимог.

По-перше, забезпечення потреб у кадрах підприємств народного господарства і установ культурного і побутового обслуговування населення республіки.

По-друге, для виробничого навчання обиралися такі спеціальності, оволодіння якими допомогло б учням включитись у практичну трудову діяльність у сфері промисловості, сільськогосподарства, а також культурного і побутового обслуговування населення.

По-третє, у ході визначення конкретних спеціальностей виробничого навчання для кожної школи бралися до уваги потреби в кадрах даного економічного району, області, міста, села, підприємства.

По-четверте, забезпечення використання на практиці загальноосвітньої і політехнічної підготовки учнів.

По-п'яте, спеціальності, які вивчалися учнями, обиралися з урахуванням використання на практиці загальноосвітніх знань і політехнічного

світогляду учнів старших класів школи.

Отже, ставилося завдання готувати з учнів не вузьких операційників, а людей, здатних брати активну участь у запровадженні технічного прогресу, використовуючи при цьому свої знання з основ сучасного виробництва взагалі. Ставилася вимога до вибору спеціальностей широкого профілю. Так, наприклад, поруч з підготовкою учнів за спеціальностями токаря, фрезерувальника, стругальника, шліфувальника, свердлувальника і т.д. велася підготовка верстатника широкого профілю. Тут учні ознайомилися з загальними основами механічної обробки металів і на відміну від попередніх спеціальностей оволодівали навичками роботи на всіх металообробних верстатах.

Зважаючи на педагогічні особливості підготовки кадрів у середній загальноосвітній школі, виробниче навчання в школі здійснювалося з урахуванням індивідуальних здібностей учнів. З метою забезпечення свідомого вибору учнями майбутньої професії уже у восьмирічній школі велася відповідна профорієнтаційна робота, у процесі якої учні ознайомилися із різними видами праці, професіями, спеціальностями, вивчалися здібності, інтереси і нахили учнів. Учні не допускалися до вивчення спеціальностей, заборонених для даної статі і віку. Велася робота з виховання професійних інтересів і любові до спеціальності, яка вивчалася в школі [7, 336 – 338].

Першоосновою у розв'язанні питань організації виробничого навчання була навчально-виробнича база, яка в Україні створювалася з двома напрямками:

1. Матеріальна база виробничого навчання, створювана при школі – різного роду шкільні і міжшкільні навчальні і навчально-виробничі майстерні.

2. Матеріальна база виробничого навчання, створювана на підприємствах народного господарства – навчальні місця, дільниці, лінії, цехи, полігони.

Подальші пошуки раціональної форми навчально-матеріальної бази для політехнічної трудової підготовки показали, що такою є – навчальний цех підприємства. Умови навчального цеху, органічно пов'язаного із працею робітничого колективу, давали можливість організувати продуктивну працю учнів на більш високому технічному рівні, з урахуванням педагогічних вимог, з більшим навчально-виховним ефектом.

У січні 1962 року Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про створення навчально-виробничих цехів, дільниць, ліній, полігонів, шкільних та міжшкільних майстерень для

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

виробничого навчання учнів". Постановою передбачалося упродовж 1962 – 1964 років створити як мінімум 300 навчальних цехів, виділити та обладнати для учнів у 1962 році 180 тис. робочих місць, у 1963 році довести до 251 тис. і в 1964 – до 317 тис. робочих місць з тим, щоб забезпечити кожного учня окремим обладнаним робочим місцем.

На виконання постанови почали створюватися навчальні цехи при великих промислових підприємствах двох типів: за технологічною та предметною ознаками.

Одним із перших в Україні було створено навчальний цех Харківського тракторного заводу.

Для забезпечення необхідного логічного зв'язку загальноосвітніх і технологічних знань і умінь у процесі трудового навчання старшокласників, в цеху було створено групу лабораторій і кабінетів для вивчення загальнотехнічного навчального матеріалу. Це дозволило вибудувати принципово нову структуру навчального цеху, до складу якого ввійшли дві категорії навчальних і навчально-виробничих підрозділів: загальнотехнічних і технологічних.

До загальнотехнічних підрозділів входили: лабораторії матеріалознавства, машинознавства, електротехніки, технічних вимірювань; кабінети технічної документації, організації і економіки промислових підприємств. Обладнання загальнотехнічних підрозділів здійснювалося відповідно до реалізації завдань політехнічної освіти.

Технологічні підрозділи служили для теоретичних і практичних занять за профілем трудового навчання і продуктивної праці учнів. Кабінет технології оснащувався обладнанням, яке відповідало специфіці конкретних технологічних процесів, а також певним чином відображало особливості технології галузі, наприклад, машинобудування.

Особлива увага у процесі створення цеху відводилася організації навчально-виробничих дільниць, на базі яких проводилися практичні заняття та створювалися умови для такого навчального виробництва, в якому б гармонійно поєднувалася навчальна і продуктивна праця старшокласників.

Навчальне виробництво поєднувало в собі виробничо-технічні принципи (наприклад, закономірності технологічного руху, взаємодія із службами забезпечення і т.д.) і педагогічні принципи (посильність для підлітка трудових затрат, стійкий взаємозв'язок первинних учнівських колективів у загальному виробничому процесі, педагогічно обгрунтоване стимулювання

продуктивної праці, педагогічна доцільність окремих об'єктів праці тощо).

Для різностороннього забезпечення усіх підрозділів навчального цеху було створено мережу допоміжних служб: планово-економічну, ремонтну, інструментальну, транспортну тощо.

Для забезпечення шкіл кваліфікованими кадрами вчителів та керівників виробничого навчання були створені інженерно-педагогічні факультети у Київському, Львівському, Харківському та Донецькому політехнічних і Київському технологічному інститутах, агропедагогічні факультети у Полтавському та Уманському сільськогосподарських інститутах, шестимісячні курси у Київському, Донецькому, Полтавському та Луганському педагогічних інститутах. Окрім того, у педінститутах було організовано підготовку вчителів за спеціальностями: фізика і загальнотехнічні дисципліни, природознавство й основи сільськогосподарського виробництва.

Активізувалася робота щодо науково-методичного забезпечення виробничого навчання. У науково-дослідницькій роботі головну увагу було приділено розробці загальнодидактичних основ виробничого навчання, удосконаленню форм організації і методів проведення виробничого навчання, створенню конкретних методик із рідних спеціальностей. Із цієї проблеми досліджувалися такі питання:

1. Установлення дидактичних особливостей процесу виробничого навчання та його відмінності від вивчення основ наук.

2. Формулювання дидактичних вимог до побудови навчального процесу з виробничого навчання.

3. Встановлення загальних методів проведення теоретичних і практичних занять з виробничого навчання.

4. Обгрунтування методики проведення ліпньої виробничої практики.

5. Розробка форм і методів нормування праці, обліку успішності учнів і виробничої атестації.

6. Складання підручників і методичних посібників з окремих спеціальностей.

7. Обгрунтування шляхів удосконалення трудового навчання у восьмирічній школі і удосконалення підготовки учнів до виробничого навчання.

У процесі досліджень узагальнювався передовий досвід шкіл, були підготовлені науково обгрунтовані рекомендації.

Проте незважаючи на титанічні зусилля робота щодо політехнізації, школи не приносила бажаних результатів. Пояснити це можна

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

серйозними недоліками й упущеннями, а саме: відсутністю необхідної матеріальної бази і кваліфікованих учительських кадрів; труднощами у задоволенні професійних інтересів учнів, нескоординованістю роботи щодо їх професійного самовизначення.

Багато професій і спеціальностей, які вивчалися в школах, не потребували тривалого терміну для їх освоєння. Уже на кінець навчання у 9 класі багатьом учням присвоювався кваліфікаційний розряд. А в 10–11 класах вони повинні були працювати самостійно. Проте робочих місць для них на підприємствах не було. Окрім того, багато програм з виробничого навчання без усякої потреби були перевантажені матеріалом, вивчення якого не обов'язкове для оволодіння обраною спеціальністю. Це призводило до штучного збільшення терміну навчання в середній школі.

У серпні 1964 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову щодо реорганізації з 1 вересня 1964 року одинадцятирічних шкіл з виробничим навчанням в десятирічні.

У лютому 1966 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про часткові зміни трудової підготовки в середній загальноосвітній школі”. Президія Верховної Ради СРСР 14 березня 1966 року прийняла Указ про внесення часткових змін до статті 4 Закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, у якому зазначено, що в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах учні одержують загальну і політехнічну освіту та трудове виховання, а за наявності умов і професійну підготовку.

Навчальним планом на 1965/66 навчальний рік на трудове навчання з 1 до 11 класу було відведено по дві години на тиждень.

У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи” зазначається, що удосконалення змісту загальної середньої освіти, створення науково обґрунтованих навчальних планів і програм є одним із головних завдань педагогічної науки. Необхідність перегляду діючих навчальних планів і програм зумовлювалась тим, що ті, які діяли до 1968 року, неповно відбивали досягнення сучасної науки, техніки і культури. Скорочення терміну навчання у середній школі з 11 до 10 років і певні зміни в характері трудової політехнічної підготовки також вимагали внесення відповідних змін до навчальних планів і програм.

Це фактично був початок нового субперіоду у

розвитку трудової підготовки учнів, який тривав з 1968 до 1977 року.

Для цього субперіоду характерно:

- різке скорочення кількості шкіл з виробничим навчанням;
- ліквідація матеріальної бази, яка використовувалася для здійснення виробничого навчання;
- згортання системи підготовки вчителів трудового навчання;
- зменшення кількості годин на трудову підготовку.

Про це свідчать факти, наведені в докторській дисертації Д.О.Сметаніна: у 1967/68 навчальному році з 6045 українських шкіл із виробничим навчанням залишилось лише 280, із 200 навчально-виробничих цехів залишилось 35, значно зменшилася кількість кабінетів механізації сільського господарства – із 1000 до 33, ліквідувались агрохімлабораторії, зменшувалася кількість автокласів.

Значно низився якісний потенціал вчителів трудового навчання. Якщо в 1965/68 навчальному році трудове навчання здійснювали 26,6 тис. учителів, 24% з яких мали вищу освіту, то в 1968/69 навчальному році в 5–10 класах працювали лише 21743 вчителі трудового навчання, 7,5% яких мали вищу освіту [8, 35].

Стан трудового навчання і виховання у багатьох школах характеризовався відсутністю елементарного порядку: програми трудового навчання не виконувались, учні часто знімалися з уроків трудового навчання для виконання різних робіт, зовсім не пов'язаних зі змістом трудового навчання, майстерні захаращувались різним мотлохом, учителі трудового навчання і майстри часто використовувались у школах як робітники з ремонту шкільних меблів, сантехніки тощо. Серйозні недоліки з'явилися в організації позакласної і позашкільної роботи з техніки і сільського господарства [7, 388].

Після 1964 року значно скоротилася кількість учнівських виробничих бригад, а в роботі тих, що функціонували, було багато недоліків. До них можна віднести такі: не на належному рівні здійснювалась продуктивна праця, відсутні сільськогосподарське дослідництво і технічна творчість, низький рівень організації виховної роботи. Непоодинокими стали випадки, коли учні, члени учнівських виробничих бригад, використовувались у колгоспі, радгоспі просто як допоміжна робоча сила.

Парадоксальним для цього субперіоду є те, що, з одного боку, відбувалася руйнація досягнутого, а з другого – приймаються нові

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

партійно-урядові документи, в яких ставляться питання про поліпшення якості трудового виховання молоді; піднімалися ці питання на всіх з'їздах КПРС і Компартії України. Найбільш важливими документами, прийнятими у цей час, є такі: Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів України "Про заходи по розширенню навчання і влаштування на роботу в народне господарство молоді, яка закінчує загальноосвітні школи Української РСР в 1966 році" від 04.03. 1966 р.; Постанова ЦК Компартії України "Про дальше поліпшення роботи по професійній орієнтації і трудовому вихованню учнів у загальноосвітніх школах Української РСР" листопад 1969 р.; спільна Постанова президії ВЦРПС, бюро ЦК ВЛКСМ і колеги Міністерства освіти СРСР "Про впорядкування і поліпшення організації екскурсій школярів на промислові підприємства" від 01.12 1969 р.; Постанова Ради Міністрів СРСР "Про навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл автосправі" від 14.01.1969 р..

Окрім цього, у цей період прийнято цілу низку законів та нормативно-правових документів, зокрема: Статут середньої загальноосвітньої школи (1970), "Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи" (1972), "Про заходи подальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи" (1973), Закон Української УРСР "Про народну освіту" (1974), "Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів" (1974), "Положення про табір праці і відпочинку учнівської молоді Української РСР" (1976), "Про стан та заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл республіки" (1976), "Про заходи по дальшому зміцненню навчально-технічної бази сільських середніх загальноосвітніх шкіл, в яких проводиться навчання учнів старших класів автосправі і роботі на сільськогосподарських машинах" (1975), "Про поліпшення роботи по професійній орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл в центрах народних художніх промислів" (1975) та цілий ряд інших.

Слід відзначити, що в 70-ті роки ХХ століття до діяльності учнівських виробничих бригад зростає увага з боку керівних органів освіти. Так, у Збірнику наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР вміщено: "Положення про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі Української РСР" (1971); "Положення про республіканське соціалістичне змагання виробничих бригад у колгоспах, радгоспах і шкільних лісництвах під девізом "Юні господарі

землі" (1971).

Важливість цих документів А.В.Вихрущ пояснює такими факторами. "По-перше, поява цих документів сприяла розвитку науково-методичного забезпечення системи трудової підготовки учнів. Радянська наука завжди реагувала на партійно-державні вказівки. Тому, поява майже кожного року відповідної постанови в певній мірі забезпечувала стабільну увагу до самої проблеми. По-друге, прийняття вище названих документів поступово готувало своєрідний перехід загальноосвітньої школи на новий рівень. По-третє, пізніші події покажуть, що більшість документів не одержали належної фінансової підтримки, що обумовлювало наявність окремих прикладів передового педагогічного досвіду і, в той же час, не могло докорінно поліпшити роботу всієї системи" [2, 266].

Новий субперіод у розвитку трудової підготовки учнів розпочинається із прийняттям Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці" (1977). Тривав цей субперіод до 1984 року.

Характерними рисами цього субперіоду є:

- створення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і профорієнтації;
- створення системи профорієнтаційної роботи розпочинаючи від школи й закінчуючи адміністративним районом;
- розширенням і удосконаленням навчально-матеріальної бази трудового навчання;
- перехід на новий зміст трудового навчання, який передбачав диференціацію для міської і сільської школи, для хлопців і дівчат а також для класів, які не поділяються на групи;
- запровадження інституту базових підприємств;
- створення трудових об'єднань школярів.

Окрім названої вище постанови, у цей період виходить ще ряд, у тому числі: Постанова Ради Міністрів УРСР "О мерах по дальшому укріпленню учебно-матеріальної бази общеобразовательных школ по трудовому обучению учащихся" (1978), постанови бюро обкомів КПУ та виконкомів обласних Рад народних депутатів "Про заходи щодо покращення трудового навчання, виховання і профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл в одинадцятій п'ятирічці у світлі вимог XXVI з'їзду КПРС" (1981).

У школах проводиться цілеспрямована, планомірна робота зі створення умов для підвищення якості й ефективності трудового

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

навчання учнів усіх вікових груп, побудови цілісної системи формування трудових умінь і навичок, професійної орієнтації школярів, підготовки молоді до трудової діяльності. Вона здійснювалась завдяки спільним зусиллям педагогічних колективів шкіл та трудових колективів базових підприємств.

Наприкінці 70-х років ХХ століття у трудовій підготовці на перший план виходить трудове, допрофесійне і професійне навчання, що було передбачено навчальним планом загальноосвітньої школи. З 1981/82 навчального року вдвічі збільшується кількість годин на трудове навчання в старших класах і становить чотири години на тиждень. Запроваджувалися нові програми, які передбачали диференціацію змісту трудового навчання для міських і сільських шкіл, для хлопців і дівчат та для класів, які не поділяються на групи.

У цей період трудова підготовка проводилася на базі шкільних майстерень, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і майстерень, промислових і сільськогосподарських підприємств. Проводилася велика робота щодо створення робочих кімнат для трудового навчання учнів початкової школи, кабінетів обслуговуючої праці, майстерень, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, а також бази для поглибленого трудового і професійного навчання.

Значна увага приділялася суспільно корисній, продуктивній праці, під час якої діти виконували замовлення підприємств, колгоспів, радгоспів, виготовляли наочні посібники для шкіл, іграшки та меблі для дитячих садків тощо.

Професійна орієнтація стала невід'ємною складовою виховної роботи школи. Для ознайомлення учнів зі світом професій проводили масові виховні заходи: олімпіади з трудового навчання, конкурси на кращого у професії, змагання юних механізаторів, операторів машинного доїння, зльоти представників трудових об'єднань школярів, виставки технічної творчості, зустрічі з передовиками виробництва тощо.

При школах створювалися ради з профорієнтації, до складу яких входили керівники підприємств, медичні працівники, класні керівники 8 – 10 класів, батьки учнів. Вони допомагали учням у виборі професії. Таку ж місію виконували наставники – фахівці, які за власним бажанням навчали молодь професійній майстерності.

Наступним кроком у становленні трудової підготовки молоді стала реалізація Постанови Верховної Ради СРСР “Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи” від 12 квітня 1984 року, яка поклала початок нового субперіоду. Тривав цей субперіод розвитку трудової підготовки до 1991 року.

Характерними особливостями цього субперіоду є:

- запровадження обов'язкової продуктивної праці учнів під час уроків трудового навчання та в позаурочний час;

- загальна середня освіта молоді доповнювалась загальною професійною освітою;

- посилення політехнічної спрямованості змісту освіти, показ технологічного застосування законів фізики, хімії, біології й інших наук;

- значна активізація профорієнтаційної роботи шляхом поєднання зусиль школи, виробничих колективів, батьків, громадськості;

- розбудова навчально-матеріальної бази трудового навчання, створення нових організаційних форм залучення учнів до продуктивної праці.

Проблемам трудової підготовки у Постанові було присвячено цілий розділ: “Трудове виховання, навчання, професійна орієнтація”. У ньому зазначалося, що в удосконаленні діяльності школи особливе значення надається докорінному покращенню підготовки молодого покоління до праці. Правильно поставлене трудове виховання, навчання і професійна орієнтація, безпосередня участь школярів у суспільно корисній, продуктивній праці є незамінними факторами виховання свідомого ставлення до навчання, громадянського становлення, морального й інтелектуального формування особистості, фізичного розвитку.

Метою трудового виховання і навчання ставилося виховання любові до праці і поваги до людей праці; ознайомлення учнів з основами сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери обслуговування; формування в них у процесі навчання і суспільно корисної праці трудових навичок і умінь; сприяння свідомому вибору професії і одержання початкової професійної підготовки.

Для досягнення цього передбачалося збільшення часу на трудове навчання і продуктивну працю, удосконалення змісту трудового навчання.

У ході реалізації змісту трудового навчання учні початкової школи (1 – 4 класи) повинні оволодіти потрібними в житті елементарними прийомами ручної роботи з різноманітним матеріалом, вирощуванням сільськогосподарських рослин, ремонтом наочних посібників, виготовленням іграшок, різноманітних корисних предметів для школи, дитячого садка, дому тощо. Уже на цьому ступені розпочиналося ознайомлення із деякими доступними для розуміння дітей професіями.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

У неповній середній школі (5 – 9 класи) учні одержували більш ґрунтовну загальношкільну підготовку, набували знань і практичних умінь з обробки металу, деревини, знайомилися з основами електротехніки, матеріалознавства, графічної грамоти та основними галузями народного господарства. Вони виготовляли нескладні вироби на замовлення підприємств, шкіл, займалися природоохоронною роботою. Розпочинаючи із восьмого класу, учні навчалися і працювали у складі учнівських виробничих бригад, у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, навчальних цехах і дільницях на підприємствах і в профтехучилищах.

У середній загальноосвітній школі (10 – 11 класи) на цій же базі, а також безпосередньо на робочих місцях на виробництві організовувалося трудове навчання за найбільш масовими професіями з урахуванням у них потреб даного регіону. За наявності необхідних умов воно завершувалося оволодінням певною професією і складанням кваліфікаційних екзаменів в установленому порядку.

Така система трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнів сприяла тому, що до закінчення неповної середньої школи учні свідомо обирали професію і відповідний навчальний заклад для продовження освіти.

Важлива роль в організації трудової підготовки молоді відводилася трудовим колективам базових підприємств. За кожною школою було закріплене базове підприємство. Базові підприємства на правах своїх структурних підрозділів створювали шкільні і міжшкільні майстерні, навчально-виробничі комбінати, навчальні цехи й дільниці, окремі учнівські робочі місця, стаціонарні польові стани учнівських виробничих бригад, табори праці й відпочинку. Вони виділяли обладнання, техніку, матеріали, комплектуючі вироби, землю для пришкільних навчально-дослідних ділянок, планували і організовували виробничу діяльність, оплачували працю школярів. Базові підприємства направляли своїх спеціалістів, робітників, колгоспників майстрами для навчання учнів і організації їх продуктивної праці, проведення з ними виховної роботи, розвитку технічної творчості, сільськогосподарського дослідництва й професійної орієнтації.

На жаль, запроваджена в школах у ході реформи обов'язкова продуктивна праця, яка мала на меті створення передумов для засвоєння політехнічних знань і умінь у процесі практичної діяльності школярів та була спрямована на подолання формального характеру знань, не витримала випробувань часом. Значною мірою

так сталося тому, що зміст праці не був пов'язаний з використанням сучасної техніки, у процесі практичної діяльності учні не отримували нових політехнічних знань і не могли творчо застосовувати ті, що мали. Подекуди праця була нецікавою для дітей, вони виконували її з примусу педагогів, а про здійснення творчого задуму, про велику і напружену працю, що веде до піднесення всіх сил людини, лише мріяли, або навіть і не думали, підкоряючись обставинам [6].

У 90-ті роки ХХ століття, із здобуттям Україною незалежності, перед загальноосвітньою школою постало нове завдання – формування творчої, освіченої, культурної, активної особистості, а трудова підготовка учнів відійшла на другий план. Кількість годин на трудове навчання зменшувалася, а його зміст стає знову затеоретизованим. З навчальних планів вилучено обов'язкову суспільно корисну продуктивну працю, допрофесійну і професійну підготовку старшокласників. Це є початком останнього субперіоду розвитку трудової підготовки української молоді у ХХ столітті, який перейшов у ХХІ століття.

У цей період практично руйнується база для трудової підготовки старшокласників – масово закриваються навчальні цехи, дільниці та окремі робочі місця на виробництві, ліквідується інститут базових підприємств, міжшкільні навчально-виробничі комбінати поступово втрачають свою популярність, зменшується їх кількість та кількість школярів, що здобували тут професію. Окремі комбінати закриваються, інші об'єднуються між собою, утворюючи навчально-виробничі об'єднання, деякі реорганізуються в технічні ліцеї, включаються до складу професійно-технічних училищ. Про це свідчать такі факти. Якщо у 80-х роках ХХ століття комбінати були створені практично у кожному адміністративному районі і кількість їх досягала понад 700, то на кінець 90-х років їх кількість ледь сягала 500.

Практично така ж ситуація спостерігається і з матеріальною базою в початковій і основній школах. Практично в усіх школах припинили функціонувати робочі кімнати для учнів початкових класів, незадовільно забезпечувалися інструментами, матеріалами і верстатним обладнанням навчальні майстерні і кабінети обслуговуючої праці для основної школи.

Суттєвих змін зазнає і зміст шкільної освіти, розпочинається його стандартизація. У навчальний план загальноосвітньої школи вводиться освітня галузь "Технологія", основою предметного наповнення якої є трудове навчання.

Варто зазначити, що розроблені у 90-х роках

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЄДНАННЯ
НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ УЧНІВ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ**

XX століття стандарти не були затверджені на державному рівні, а тому не здобули сили офіційного документа.

Склалася парадоксальна картина: з одного боку, трудова підготовка у школі знаходить підтримку з боку державних директивних органів. Так, у Постанові Верховної Ради України "Про інформацію Кабінету Міністрів України "Про забезпечення працевлаштування молоді, зокрема, випускників шкіл, вузів та інших навчальних закладів" (№463/97 В.Р., 16 липня 1997 р.) вказується: "... посилити вимоги до міністерств і відомств, органів місцевого самоврядування, підприємств і організацій всіх форм власності у питаннях забезпечення участі школярів, учнів та студентів у суспільно корисній праці, створення умов для діяльності навчальних цехів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, підсобних господарств, виробничих бригад, шкільних лісництв, таборів праці і відпочинку, інших трудових об'єднань".

Надаючи цим питанням важливого значення, Президент України у Дорученні від 19 грудня 1997 року вимагав "розробити нормативні акти про трудові об'єднання дітей, учнівські виробничі бригади, кооперативи, малі підприємства і створити реальні можливості для їхньої діяльності" [11, 3].

А з другого боку, ця підтримка залишається в основному лише на папері, а на практиці трудова підготовка учнів фактично не здійснюється недооцінюється. У базовому навчальному плані, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України, на трудове навчання в основній та старшій школі відводиться по дві години на тиждень у всіх класах, а в методичних матеріалах пояснювалось, що у старших класах можливі варіанти: при поглибленому трудовому навчанні додаються години з варіативної складової навчального плану, і учні можуть здобувати професійну підготовку; при поглибленому вивченні інших предметів трудове навчання може здійснюватись у формі спецкурсів, наближених за змістом до предметів, які вивчаються поглиблено. Перехідним навчальним планом, затвердженим Міністерством освіти і науки України 25 квітня 2001 року, трудове навчання у старшій школі передбачене лише у технологічних класах та у школах, де немає поглибленого вивчення предметів.

Висновок. Підсумовуючи проведений аналіз соціально-педагогічних умов поєднання навчання з продуктивною працею, можна зробити висновок,

що проблема трудової підготовки учнівської молоді у другій половині XX століття розв'язувалася у різні субперіоди із різними рівнями ефективності. У цілому цей розвиток можна охарактеризувати як хвилеподібний – із своїми максимумами і мінімумами. Однозначних пояснень такому процесу немає.

1. Березняк Е.С. Пути развития всеобщего образования на Украине. – К.: Рад. школа, 1964. – 129 с.

2. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи). – Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 473 с.

3. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР //Радянська школа. – 1959. – №1. – С. 3 – 5.

4. З досвіду виробничого навчання в середній школі. – К.: Рад. школа, 1956. – 95 с.

5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941 – 1961) //Под ред. Ф.Г.Паначина, М.Н.Колмаковой, З.И.Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.

6. Слюсаренко Н.В. Формування особистості в навчально-трудовій діяльності //Зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – Випуск 33. – С. 113 – 118.

7. Сметанін Д.О. Теорія і практика трудового навчання учнів в Українській РСР. – Дис. ... д-ра пед. наук. Т.1 :730 (теорія педагогіки) – К., 1971. – 561 с.

8. Сметанін Д.А. Теория и практика трудового обучения в Украинской ССР. – Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – М., 1972. – 94 с.

9. Тарнопольський Д.М. Рецензія на книгу И.Ф.Свадковского "К вопросу о воспитании трудолюбия у советских детей" //Радянська школа. – 1956. – №3. – С. 55 – 56.

10. Ткаченко І.Г. Виховання комуністичного ставлення до праці в учнівській бригаді // Радянська школа. – 1970. №3. – С. 74 – 81.

11. Тхоржевський Д. Чи буде школа займатись трудовою підготовкою учнів у третьому тисячолітті? //Освіта. – 2001. – 27 червня – 4 липня.

12. Ширше розгорнути політехнічне навчання в загальноосвітній школі //Радянська школа, 1956. – №3. – С. 3 – 16.